Константин Тотев

ДВЕ КАМЕННИ ИКОНИ ОТ ШУМЕН

От археологическите разкопки на Шуменската крепост произхождат две нагръдни творби на малката каменна пластика, които, въпреки че са включени в албуми и трудове за историческото минало на Шумен, заслужават по-пълно и детайлно разглеждане[1]. Особено важно е, че тези паметници на християнския култ осветляват както византийския импорт по българските земи, така и местната художествена традиция през годините на Второто българско царство.

Шуменската арковидна икона е изработена от тъмнозелен стеатит с размери: 3,5×2,8×0,5 см. (Обр. 1). Отгоре ѝ е скулптиран бюстово свети Йоан Богослов, обърнат 3/4 наляво, с разтворена книга на Евангелието. Гръцките букви с името му са врязани в отвесен ред от двете страни, върху свободното изобразително поле ОАГ (ΙΟC) ΙѠ҃ΘЕОЛОГ(ОС). Главата на светеца е обрамчена от сплеснат от горната арковидна рамка нимб. Ясно личат високото чело, оголеното теме и клиновидно оформената брада. Лицето, донякъде изтрито, позволява със запазилите се отчасти очни орбити, прав нос, увиснали мустаци и уста с прибрани устни да съдим за съсредоточения в себе си израз на представения. Така скулптиран, евангелистът от шуменската икона е много близък с изображението върху стеатитовата плочка от реликвиарий в Малта, датиран към XIII в.[2]. Различие се наблюдава само в начина, по който е показано Евангелието на реликвиария. Същата иконография на светеца наблюдаваме при иконата от Княжна гора[3], която В. Пуцко с основание отнесе към византийските стеатипови творби от група „1200“[4].

Подобна каменна икона на същия светец се съхранява в археологическия музей в Скопие. Тя е открита при проучване крепостта край Демир Капия — средновековния Просек, свързан тясно с историята и културата на Второто българско царство.[5] На нея евангелистът е представен в почти пълен профил, държащ Евангелие с двете си ръце. На разтворените страници личат очертанията на букви от началния евангелски текст на автора. Иконата е без рамка и отвор за провесване, с размери: 5,6×6,7×0,7 см. (Обр. 2). Изглежда подобно на шуменската е била носена пред гърдите, вложена в обковка от скъп метал. Иконографията на светеца е близка с една стеатитова икона на свети Йоан Богослов от Лувъра, носеща белезите на занаятчийската посредственост[6], с което тя всъщност се отдалечава от изпълнението на каменната икона от Просек. За това говори високото скулптиране с обемно третиране на главата, релефният нимб и диплите на дрехата. В съгласие са и палеографските начертания на буквите в надписа, насочващи за изпълнение на творбата в един зрял XII в. На същото време е

принадлежала и иконата на свети Йоан Богослов от Шуменската крепост. Успоредното разглеждане на тези творби с привличане на някои аналогии предлага редица интересни наблюдения за иконографията на светеца върху паметниците на малката пластика.

Във византийското приложно изкуство най-ранните изображения на свети евангелист Йоан държат връзка с паметници на глиптиката. Голяма заслуга за изучаване на последните има немският изследовател Х. Венцел, който по много сполучлив начин датира някои екземпляри, основавайки се на предмети, в които те са включени[7]. Например камеята от червен яспис на свети Йоан Богослов от Бамберт се определя в Х. въз основа обковката на икона на Отон III, върху която е инкрустирана. Бюстовият образ на светеца е представен във висок релеф, съвсем фронтално, с едра, отделена от фона глава и широк нимб. Венцел привежда пълна аналогия с една каменна камея от историческия музей в Касел[8]. При изследване на същия светец на гема от историко-художествения музей във Виена А. Банк предложи друг подход за изучаване на същия иконографски тип[9]. Сега светецът е представен вглъбен в отворената книга, а главата и фигурата му са моделирани в пълен профил. Тези стилистически особености според видната изследователка определят късния произход на това произведение.

Сред паметниците на малката каменна пластика най-разпространено е бюстовото изображение на свети Йоан Богослов в полупрофил, с издължен овал на главата, плешиво теме, бадемовидни очни орбити, дълга брада и мустаци. Тази иконография на светеца върху шуменската стеатитова икона и реликвиария от Малта е изпълнена върху малък формат, с явен стремеж към дълбока моделировка, характерна за миниатюрното каменорезно изкуство от края на XII — началото на XIII в. За пътищата, по които иконката е попаднала в Шуменската крепост, не е трудно да се съди, тъй като животът тук е бил интензивен както през византийското владичество, така и по време на Второто българско царство[10].

Втората икона от Шуменската крепост е двустранна, с изображение на Христос и свети Димитър. Изобразена от белезникав шиферен камък, тя има правоъгълна форма с размери; 4×3,6×1 см[11] (Обр. 3)

От едната страна, на обрамченото в правоъгълна рамка изобразително поле е скулптирано неумело с голям примитивизъм допоясно изображение на благославящия Христос с Евангелие пред гърдите. Релефът следва външните очертания на фигурата. Всички останали подробности върху лицето, ръцете, нимба, дрехата и Евангелието са постигнати чрез гравировка. По подобен начин е очертана и запълнена с шрихи рамката на творбата. Впечатление прави повторното очертание на благославящата ръка и наличието на омофор, украсен с кръстове. Вероятно авторът на иконата е ползувал за модел допоясна фигура на свети Никола. По-късно, разбрал грешката си, той изписва буквените съчетания за името на Христос с широки двойни лигатури, запълнени с врязана украса заедно с тази върху кръстатия нимб. С по-голямо умение е моделирано изображение на свети Димитър върху обратната страна на иконата. Светецът е показан фронтално с вдигнат над дясното рамо, изваден от ножницата меч. Младото му едро лице е обхванато от нимб, украсен с единична вълнообразна линия. Слабо личат носът, очите с веждите и няколко къдрици от прическата. Драперията на облеклото е обобщено третирана с множество врязани линии. Откроява се закопчаната пред гърдите хламида и шнурът, който пристяга бойната туника. На вдълбаното поле, встрани от нимба личат сигурни начертания на буквите Д, Н, М от името на представения. По лицето и тесните страни на

рамката на иконата се четат букви от старохристиянски формули: „Светлина от Светлината, Христос Пантократор и Исус Христос побеждава“, както при една група нагръдни стеатитови кръстове от XIV в.[12].

Примитивният начин на скулптиране отделя шуменската двустранна иконка от паметниците на византийското приложно изкуство. Все пак нейният автор е направил опит да спази познатата иконография на образа на свети Димитър от паметниците на стеатитовата пластика от XII—XIII в.[13] Маниерът, по който се използува врязаната линия, напомня донякъде покъсната гравировка върху седеф.

Разцветът на малката каменна пластика през XIV—XV в. е свързан преди всичко с древноруските княжества и художествени центрове като Москва, Рязан, Киев, Новгород, Псков и др., където най-често в работилници към прочути манастирски обители се скулптира и гравира разнообразна продукция от нагръдни иконки, кръстове и други пандантиви[14]. През годините на Второто българско царство у нас се работят най-вече нагръдни каменни кръстове от градски каменоделци и майстори-монаси. С някои техни опити се свързва и малка група каменни икони[15]. Обяснение за това рядко скулптиране на каменни икони в Средновековна България трябва да се търси в широко разпространените отпреди византийски стеатити, тяхното вторично използване, както и въздействието им върху други приложни техники и материали, като релефна керамика, дърворезбата и късната гравировка по седеф[16].

Обр. 1. Стеатитова икона на свети Йоан Богослов от Шуменската крепост — края на XII, началото на XIII в.

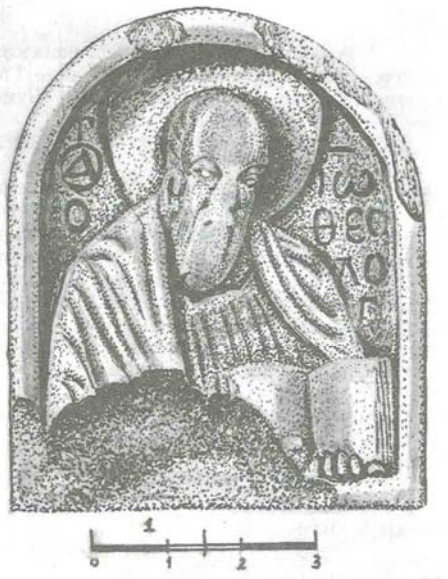

Обр. 2. Каменна икона на свети Йоан Богослов от Просек — края на XII — XIII в.

Обр. 3. Двустранна шиферна икона с допоясни изображения на Христос и свети Димитър от Шуменската крепост — края на XIV — XV в.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Антонова, В. Археологическите проучвания на Шуменската крепост XII—XIV в., сектор север, разкопки 1973—1977 г. — ГМСВ, I, В, 1975, 30—31, обр. 1618 (XII—XIV в.), каменната иконка не е илюстрирана.; Шуменската крепост твърдина през вековете. С, 1981, 72—73, обр. 64 (XIII в.)

[2] Kalavrezou—Maxeiner, J. Byzantine Icons in Steatite. Wien, 1985, Pl. 50, 51, 102a.

[3] Собрание Б. И. и В. И. Ханенко, Древности Приднепровья, вып. V, Киев, 1902, с. 60, табл. XXXVII, № 1302. Светецът върху иконата е идентифициран като апостол Андрей (X в.); В. П. Даркевич. Светское искусство Византии. М, 1975, с. 285, обр. 407 (XI—XII вв); Николаева, Т. В. Древнорусская мелкая пластика из камня XI—XV вв, М, 1983, табл. 73. Тук иконата е определена като византийска от XII в. с образа на свети Йоан Златоуст.

[4] Пуцко, В. Киевская сюжетна пластика малых форм. (XI—XIII в.) Сборник, посветен на Бошко Бабиќ, Прилеп, 1987, 174—175. Авторът смята, че става дума за допоясно изображение на свети Йоан Богослов, представен три четвърти наляво с Евангелие. Името на апостола очевидно е погрешно изписано като Йоан Предтеча, тъй като иконографията на представения не отговаря на пророческия тип на светеца, приет в християнското изкуство.

[5] Aleksova, B. Demir Kapya. Skopje-Belgrad. 1966, N 33 (XIIs), Балабанов, К. Иконе из МакедонијеЈ, Загреб, 1987. Иконата произхожда от църквата в Демир Капия и е датирана XI—XII в. За средновековния Просек виж: П. Мутафчиев. Владетелите на Просек. Избрани произведения., Т. I, С, 1973, 205—207, с посочената литература.

[6] Kalavrezou-Maxeiner, J. Op. cit., Pl. 68, 146.

[7] Wentzel, H. Datierte und datierbare byzantinesche Kameen, — „Festschrift für Fridrich Winkler", Berlin, 1959.

[8] Wentzel, H. Die byzantinischen Kameen-„mouseion" (Studien aus Kunst und Geschichte für Otto H. Förster), Köln, 1960.

[9] В. Банк, А. Прикладное искуство Византии IX—XII вв, М, 1978, с. 136.

[10] Антонова, В. Шуменската крепост. . ., с. 40, 75.

[11] Иконката е открита в близост до гробните църкви-параклиси № 6 и № 7.

[12] Тотев, К. Стеатитови кръстове от територията на средновековна България. — Археология, 1990, 3, (под печат).

[13] Банк, А. В. Прикладное искусство. . ., 94—95.

[14] Николаева, Т. В. Древнерусская мелкая. . ., с. 20, 32—41.

[15] Тотев, К. За някои паметници на малката каменна пластика от Търноград. — В: Културата на средновековния Търнов, С, 1985, 122—131; Две каменни икони от Несебър. — МПК, 1987, 48—50; Релефна икона от Търновската Велика лавра „Свети 40 мъченици". — Векове, 1989, 3, 78—80.

[16] Тотев, К. Релефни керамични икони от Второто Българско царство. — Археология, 1990, 1 (под печат).